

I Inleiding

De visie dat literaire of artistieke kwaliteit een vaste, immanente eigenschap van sommige objecten vormt, is in de afgelopen decennia in toenemende mate onder druk komen te staan. Terzelfdertijd heeft een sociologisch geïnspireerde benadering van het begrip artistieke (literaire) waarde aan invloed gewonnen. Deze laatste benadering is door diverse observaties gevoed. Een daarvan is de vaststelling dat kunst- en literatuurbeschouwers grote moeilijkheden ondervinden bij hun pogingen om de intrinsieke waarde van culturele produkten te bepalen. Belangrijker zijn een aantal empirische observaties, die met elkaar de aandacht vestigen op de sociale bepaaldheid, het tijd- en plaatsgebonden karakter van de waardering voor teksten en andere culturele produkten. Zo is er het gegeven dat in verschillende perioden uiteenlopend over de artistieke of literaire waarde van bepaalde objecten wordt gedacht. Sommige werken waaraan ooit bijzondere waarde werd gehecht, verliezen deze status of raken in vergetelheid. Andere werken winnen daarentegen mettertijd aan artistieke betekenis. Ten tweede worden culturele produkten ook binnen een gegeven samenleving verschillend gewaardeerd. Sommige Nederlanders hebben een voorliefde voor de poëzie van Gerrit Kouwenaar en verafschuwen de gedichten van Nel Benschop, terwijl dit voor veel van hun landgenoten precies andersom ligt. De bewonderaars van de romans van Harry Mulisch zien weinig in die van Olaf J. de Landell, en vice versa. In aansluiting hierop kunnen nog enkele constatering worden gedaan. Wie niet van Benschop en De Landell houdt, moet vermoedelijk evenmin veel hebben van het werk van Anton Pieck en heeft waarschijnlijk een hogere opleiding genoten dan de liefhebber van deze tekenaar. De laatste zal op het vlak van muziek en literatuur naar alle waarschijnlijkheid het werk van Tony Eijk en Nel Benschop prefereren boven dat van Reinbert de Leeuw en Gerrit Kouwenaar. Culturele voorkeuren vertonen met andere woorden patronen en deze patronen hangen samen met sociale kenmerken van de betrokkenen. Een tweetal observaties tot slot: de voorliefde voor Kouwenaar, Mulisch, het Schönberg Ensemble en daarmee samenhangende preferenties, is tevens de voorkeur van degenen die zich beroepshalve bezighouden met de produktie, verspreiding en beoordeling van artistieke werken, en geldt in onze samenleving als de juiste smaak. Hoewel het hier in feite de smaak van een minderheid betreft, legt deze maatschappelijk het grootste gewicht in de schaal, getuige onder meer de verdeling van overheids gelden en de invulling van het onderwijs. Ze wordt zelfs door personen met andere culturele voorkeuren, voor de goede smaak gehouden.

Zo treedt ook binnen het omvangrijke aanbod van zogeheten fictie-teksten een deelbestand, aangeduid als literatuur, sociaal-cultureel gezien op de voorgrond. De bijzondere waarde die dit bestand in onze maatschappij wordt toegedacht, manifesteert zich in publiciteit, lof en steun voor de betrokken teksten en in hun overdracht via het onderwijs. Literaire werken zouden deze 'voorkeursbehandeling' verdienen vanwege hun specifieke, intrinsieke kwaliteiten. Dankzij deze eigenschappen zouden ze zich onderscheiden van niet-literaire fictie en een positieve functie vervullen voor de samenleving en individuele leden daarvan. Daarbij worden niet alle teksten binnen het deelbestand literatuur geacht deze bijzondere kwaliteiten in dezelfde mate te bezitten. Sommige literaire werken zouden waardevoller zijn dan andere en derhalve ook meer recht hebben op een speciale bejegening, op extra aandacht, laureren en subsidie.

Ten grondslag aan deze studie ligt de gedachte dat literaire werken hun bijzondere status juist danken aan de behandeling die ze in de samenleving krijgen, dat wil zeggen aan de wijze waarop ze worden geproduceerd, verspreid en gerecipieerd. Literaire instituties reguleren de produktie en verspreiding van literatuur. De behandeling die bepaalde teksten van deze instituties en van het in literatuur geïnteresseerde publiek ontvangen, verschaft hen een specifieke status, i.e. die van (kwalitatief hoogstaande) literaire werken. Meer in het bijzonder is de voorliggende studie ingegeven door de opvatting dat vooral de aandacht die teksten van de institutie literatuurkritiek ondervinden, bepalend is voor hun maatschappelijke erkenning als meer of minder waardevolle, literaire werken, en daarmee voor hun (verdere) bejegening door andere instanties en personen die bemoeienis hebben met de produktie, distributie en consumptie van literatuur.

Met de institutie literatuurkritiek wordt bedoeld op de elkaar aanvullende segmenten van de journalistieke, de essayistische en de academische kritiek. Leden van deze institutie hebben tot voornaamste taak het benoemen van de aard en kwaliteit van 'literaire' teksten. Zonder hun optreden, met andere woorden, zonder de tussenkomst van commentatoren die publiekelijk de literaire waarde van een boek benoemen, is er wel een boek, maar nog geen literatuur. Nu ligt het repertoire van literaire werken niet eens en voor altijd vast, evenmin als hun hiërarchisering naar kwaliteit. Een boek kan ooit nog literatuur worden, net zo goed als een boek zijn status van literair meesterwerk kan verliezen. Het zijn echter in de eerste plaats de activiteiten van critici die bepalen welke teksten in een gegeven periode tot de literatuur worden gerekend en welke plaats ze binnen de rangorde van literair waardevol geachte werken verwerven.

Voor de samenstelling en hiërarchisering van het literaire repertoire zijn verschillende categorieën critici verantwoordelijk. Nieuw uitgekomen titels, of het nu werk van debutanten of van gevestigde auteurs betreft, vormen het

werkterrein van recensenten. Als professionele beoordelaars van literatuur hebben zij de bevoegdheid er eigenschappen en kwaliteit aan toe te kennen. Zij zijn gerechtigd om over een boek te zeggen: 'dit is goed' of 'dit is interessant' en het aldus te legitimeren als een literair waardevol werk. Ook kunnen ze deze legitimering aan een werk onthouden, door er geen of sterk negatief gerichte aandacht aan te schenken. Wat recensenten dus in de eerste plaats doen, is het maken van keuzen, het nemen van de beslissing om al of niet aandacht aan een werk te besteden. Ontbreekt die aandacht voor nieuw uitgekomen werk, dan dreigt dit al snel in de vergetelheid te raken. Wanneer een werk wel voorwerp van bespreking in de journalistieke kritiek wordt, dan impliceert deze aandacht de toekenning van een zekere mate aan literaire kwaliteit. Voor veel werken blijft het bij de aandacht van alleen de journalistieke kritiek. Voor een deel echter krijgen de door recensenten gemaakte keuzen in een wat later stadium een vervolg via beschouwingen door andere categorieën critici: essayisten, academische literatuurbeschouwers en literatuurhistorici. Het bestand aan analyses en interpretaties van een bepaald werk groeit daarbij. Mede hierdoor lijkt het eerder gegeven waardeoordeel over dat werk aangescherpt en nader gefundeerd te worden. De positie van zo'n werk binnen de hiërarchie van literair waardevolle werken tekent zich daarbij steeds duidelijker af en wordt steeds moeilijker aanvechtbaar. Journalistieke kritiek vormt dus een cruciaal selectiemoment in de vorming van een literaire canon, een moment dat voorafgaat aan andere vormen van kritiek en voor een eerste schifting en waardering van het aanbod zorgt.

Vanuit het bovengeschetste perspectief, verdienen de vraag naar de *modus operandi* van recensenten en die naar de aard en achtergronden van hun aandacht voor recent verschenen fictie-werken nadere studie. In dit proefschrift staat daarom de omgang van de literaire kritiek in dag- en weekbladen met het aanbod van poëzie en verhalend proza centraal. Beoogd wordt de aandacht die deze instantie voor onderdelen van dit aanbod aan de dag legt en factoren die hierop van invloed zijn, te specificeren. Nauw verbonden daarmee is een tweede intentie, namelijk verduidelijken hoe de specifieke sociale context waarbinnen critici functioneren, hun activiteiten en het effect daarvan beïnvloedt. De onderscheiden aandacht die auteurs en hun werken binnen de dag- en weekbladkritiek ten deel valt, kent in mijn visie namelijk een sociale basis. Mijn these is dat de keuzen en uitspraken van critici in belangrijke mate institutioneel zijn bepaald, i.e. afhankelijk zijn van de waarden, opvattingen en gedragscodes die gelden binnen de literair-kritische en de ruimere literaire context waarin critici werkzaam zijn. Ten derde wil het onderzoek inzicht verschaffen in de interactie tussen critici en auteurs, dat wil zeggen in de vraag of en hoe auteurs invloed kunnen uitoefenen op de aandacht van de kritiek voor hun werk. Mijns inziens is de auteur een belangrijke actor in het proces van literair-kritische meningsvorming over een werk. Ik veronderstel dat de li-

terair-kritische belangstelling en waardering voor een werk mede afhangen van de activiteiten die de auteur in kwestie naast het publiceren van boeken binnen de literaire wereld ontplooit.

De bovenstaande veronderstellingen worden in het hiernavolgende uitgewerkt en onderbouwd met resultaten van empirisch onderzoek. Dit onderzoek heeft betrekking op de Nederlandse literatuurkritiek en bestrijkt de periode na 1965.

In de eerste plaats is een analyse ondernomen van de selectie die dag- en weekbladcritici uit het nieuwe aanbod van poëzie en verhalend proza maken. Hoofdstuk III rapporteert over de bevindingen van deze analyse. In hoofdstuk IV volgt een uiteenzetting over de rol van de auteur in de literair-kritische receptie van een werk. Naar aanleiding hiervan is de samenhang geanalyseerd tussen de aandacht die nieuwe titels in de kritiek ondervinden en de literaire nevenactiviteiten van de betrokken auteurs. In aansluiting op de kwantitatieve analyses uit hoofdstuk III en IV is tenslotte de ontwikkeling van de literair-kritische aandacht voor het werk van een drietal Nederlandse auteurs aan een meer gedetailleerd onderzoek onderworpen. Daartoe is allereerst studie gemaakt van de ruimere literaire context waarbinnen de literair-kritische receptie van het werk van deze auteurs zich heeft afgespeeld. Hiervan wordt verslag gedaan in hoofdstuk V. De in hoofdstuk VI t/m VIII gepresenteerde case-studies leveren een nader beeld op van diverse ontwikkelingen die zich in de literair-kritische belangstelling en waardering voor het werk van een auteur kunnen voordoen en van de factoren die hierop invloed uitoefenen.

In het volgende hoofdstuk wordt een kenschets gegeven van de institutionele benadering die ten grondslag ligt aan het onderzoek, waarna wordt ingegaan op de inzichten en veronderstellingen die deze benadering heeft opgeleverd voor wat betreft de rol van de institutie literatuurkritiek in de productie en verspreiding van literatuur. Daarbij komt tevens het traditionele (zelf)beeld van deze institutie en haar verrichtingen ter sprake. Ofschoon dit beeld bijstelling behoeft, kunnen er wel inzichten aan worden ontleend omtrent de institutionele spelregels waaraan de activiteiten van critici zijn gebonden. Mede op grond hiervan, volgt een nadere uiteenzetting van het veronderstelde institutionele karakter van de keuzen en uitspraken van critici.